

Gromon András: JÉZUS ÉS A HALÁL

Ha azt vizsgáljuk a szinoptikus evangéliumokban, hogy „elvi síkon” és közvetlenül hogyan szólt hozzá Jézus a halál kérdéséhez, akkor megdöbbenve tapasztalhatjuk, hogy ez mindössze kétszer történt meg (ld. az alábbi elemzés első két esetét). Ez persze végül is érthető, ha belegondolunk abba, hogy Jézus „elragadtatott lélekkel”, mindenestül az élet és az Élet szolgálatában állt, mégis meghökkentő, hogy egy ilyen központi jelentőségű kérdésben alig-alig nyilatkozott.

Mielőtt azonban belemennénk a részletekbe, vessünk egy pillantást arra az eseményre, amely minden valószínűség szerint döntően meghatározta Jézus egész „világnézetét”, így a halálról alkotott felfogását is. Ez pedig a Jordánba történt alámerítésekor („megkeresztelésekor”) szerzett istenélménye: „Mihelyt kiemelkedett a vízből, látta, hogy meghasadnak az egek, és a Lélek galambként beléje száll. És hang hallatszott az egekből: »Te vagy az én szeretett fiam, benned gyönyörködöm!«” (Mk 1,10-11). Ennek az élménynek a konkrét tartalmáról természetesen mindenki csak feltételezéseket fogalmazhat meg; a magam véleményét így tudom összefoglalni:

Felmerülve a vízből, Jézus ismét tudott lélegezni, beszívhatta az életadó, teremtő levegőt, tapasztalhatta, hogy beléhatol a *Pneuma*, Isten Lehelete, Lélegzete, mint egykor Ádámba (1Móz 2,7) – és „meghallotta” Isten örömeztetését, amely így fogalmazódhatott meg benne: „Nem igaz, hogy Isten el akarja pusztítani a bűnösöket, ahogyan János hirdette (vö. Mt 3,7-12); Isten nem akarta, nem akarja, hogy megfulladjak; szeretett fiának tart, akiben gyönyörködik (vö. Mk 9,7); Isten azt akarja, hogy éljek, hogy *mindenki éljen*: adja nekem és mindenkinek adja a levegőt, a teremtő, életet adó lélegzetet, a Pneumát...” Így válhatott Jézus mindenestül az élet és az Élet hírnökévé.

Elvi állásfoglalás

A legelején említett két eset közül is tulajdonképpen csak az elsőnek bátoríthatunk nagyon határozott értelmezést adni. Várható sorsáról szólva Jézus azt mondta: „...*az emberfiának sokat kell szenvednie, mint alkalmatlannak el kell vettetnie, [meg fogják ölni]..., de három nap múltán újból talpra kell állnia*” (Mk 8,31; 9,31; 10,33-34). – Istenről mint az abszolút jóságról szerzett tapasztalata alapján Jézus itt azt állítja, hogy a (természetes vagy erőszakos) halál sem szab határt Isten jóságának; ha egyszer a mindeneket éltető Teremtő szerető apaként, ABBA-ként viszonyul az emberhez, akkor nyilván nem fogja hagyni, hogy a halál az ember pusztulását, megsemmisülését okozza, azaz a halál után „**rögtön**” ismét „felébreszti, talpra állítja” „az emberfiát”, vagyis *az embert, minden embert* (az „emberfia” kifejezés ezt jelenti)! Ebben az is benne van, hogy Jézus nem tartotta saját kiváltságának a feltámadást, csak az egyetemes feltámadásba vetett hitét alkalmazta önmagára. – A „három nap múltán”, „rövid időn belül, hamarosan” jelentésű semitizmust (a görögben *meta treisz hémeras*; vö. Mk 14,58; 15,29) csak Máté és Lukács alakította át „a harmadik napon”-ra (*té trité hémera*): Ez az időpontrögzítés megfelel annak a *krisztológiai irányultás*nak, hogy Jézus „feltámadását” kivételes, csodaszerű eseményként értelmezzék, és „messiási” meg „istenfiúi” mivoltát „bizonyítsák” vele.

A másik eset értelmezésével óvatosabbnak kell lennünk, de talán nem járunk rossz úton az alábbi magyarázattal. A szadduceusokkal a feltámadás kérdéséről vitázva Jézus így foglalt állást: „*Ami a halottakat illeti, tudniillik hogy Isten újra felébreszti őket, nem olvastátok Mózes könyvében, a csipkebokor történetében, hogy Isten ezt mondta neki: »Én vagyok, az Isten Ábrahám számára, és az Isten Izsák számára, és az Isten Jákob számára«? Ő nem halottak, hanem élők számára való Isten*” (Mk 12,26-27).

A korabeli zsidóság körében közismert volt, hogy a szadduceusok azért utasították el a „feltámadás” gondolatát, mert az nem volt benne a Tórában (amely viszont közvetve, a sógorházasság előírásával határozottan utal a fel-nem-támadás tételére), ezért aztán Jézus ugyancsak a Tórára hivatkozva, persze annak sajátos értelmezésével válaszolt nekik: Ha egyszer JAHVE az évszázadokkal korábban meghalt „Ábrahám, Izsák és Jákob számára létező” Istenként mutatkozott be Mózesnek (2Móz 3,6), a JAHVE név ősjelentése pedig: „Én vagyok az, aki [mindig, tehát most is] *jelen vagyok* [számotokra, értetek]!”, akkor ez nemcsak azt jelentette, hogy „én vagyok az, akit egykor Ábrahám, Izsák és Jákob tisztelt”, hanem azt is, hogy „én vagyok az, aki *most* Ábrahámra, Izsákra és Jákobra tekint”. Holtakra vonatkoztatva ugyanis nem lett volna értelme Isten jelenvalóságáról, sőt „értük létezéséről” beszélni – *tehát* Ábrahám, Izsák és Jákob él.

Ily módon Jézus azonosult azzal az általános zsidó felfogással, hogy „Isten nem a holtak Istene” (Iz 38,18; Zsolt 6,6; 30,10; 115,7 és főképpen 88,6.11-13!), csakhogy nem az általuk vélt értelemben, ti. hogy „Isten nem törődik a halottakkal”, hanem abban az értelemben, hogy Isten számára egyáltalán nem léteznek halottak, kialudt személyiségek.

Ezzel egyfelől válaszolt kortársainak gyötrő gondjára („Mi lesz a »halál« után?”), mégpedig a farizeusok által is képviselt álláspontra helyezkedve, másfelől ki is igazította azt, mert egyrészt *nem* azt mondta, hogy Isten majd „a világ végén” „feltámasztja a halottakat”, hanem hogy **voltaképpen nincs is halál**, vagyis megsemmisülés, hanem a „halál” után folytatódik az ember élete, másrészt pedig szerinte a farizeusi-apokaliptikus elképzeléstől eltérően Isten *nem* azért „támasztja fel” a holtakat (helyreállítva holttestüket), hogy leszámolhasson velük (vagy esetleg eleve csak az igazakat támasztja fel), hanem egyszerűen azért, mert az ember iránti szeretete, az emberrel való *törődése nem szűnik meg* azzal, amit mi halálnak nevezünk.

Végső soron ez (nem pedig a Tóra egyik vagy másik helyének ilyen vagy olyan magyarázata) az alapja Jézus felfogásának és bizonyosságának! *Isten abszolút jó* (vö. Mk 10,18!) – ezt *tapasztalta meg* alámerítettetésekor (Mk 1,11), és *tiszta szívű emberként* ezt „láthatta meg” (Mt 5,8), erre „jöhetett rá” józan ésszel következtetve is, illetve ebből közvetlenül *következtethetett* arra is, hogy ha egyszer az ember nem eshet ki Isten szeretetéből (mert ez ellentmondana Isten lényegének), akkor a „halálban” sem eshet ki, azaz Isten „újból felébreszti” a „holtakat”, mégpedig a „halál” után „rögtön, hamarosan”: „három nap múltán”.

*

Az előbbieken összefoglalt felfogása/meggyőződése/hite adott alapot Jézusnak ahhoz, hogy így buzdítsa követőit: „*Ne féljete azoktól, akik megölik a testet, de aztán semmi többet nem képesek megtenni!*” Majd így támasztotta alá e buzdítását (ami persze mindenkire érvényes, nem csupán a tanítványaira): „*Nemde öt verebecskét pár fillérért árulnak? De azért Isten egyikükről sem feledkezik meg. Nektek pedig még a fejete hajszárait is mind számon tartja! Ne féljete! Ti az összes verebecskéknél többet értek számára*” (Lk 12,4.6-7)! – A túlbuzgó Péter úgy vélte, Isten vigyáz az ő követeire (Mt 16,22). „Optimista” emberek reménykedhetnek abban, hogy majd minden bajt „megúsznak”. Jézus azonban nem ígérte meg tanítványainak, hogy Isten minden rossztól megóvjá őket, az erőszakos haláltól pedig különösen is.

Ellenkezőleg: figyelmeztette őket, hogy eleve számoljanak ezzel a lehetőséggel (ld. alább, Mk 8,34), ahogyan ő maga is számolt vele (Mk 8,31; 9,31; 10,34). De azt is megmondta nekik: ennél „többet”, rosszabbat nem képesek tenni a hatalmasok. Itt csak azt mondja el Jézus, mire nem képesek a hatalom birtokosai – és mit *nem tesz* Isten. Más alkalommal azt is elmondta, *mit tesz* Isten: azt, amire a legfontosabbként az elején rámutattunk: „három nap múltán”, azaz hamarosan „talpra állít”, életre kelt mindenkit, tehát a megölteket is, ő ugyanis nem a halottak, hanem az élők Istene. Ezért nincs ok az *Isten útjától eltántorító* félelemre – mondja Jézus a barátainak.

Jézus ezen az alapon várhatta el, és el is várta a követőitől, hogy szükség esetén vállalják akár a vértanúságot is: „*Ha valaki utánam akar jönni, tagadja meg önmagát, vegye föl keresztgerendáját, és úgy kövessen engem*” (Mk 8,34)! – A keresztgerenda a keresztnek mint kivégzési eszköznek a vízszintes ága, amelyet az elítélt sokszor maga vitt a vesztőhelyre, vagyis mai megfogalmazásban az akasztófa egyik részéről van szó. Jézus szóhasználatában a „kereszt” annak az eltökéltségnek a képe, amely a vértanúhalál *készségét* is magában foglalja: ő maga így járta útját, és ezt az eltökéltséget *minden* követőjétől is elvárta (az idézett mondat bevezetése szerint szavai a tömegnek is szólnak: „összehívta a tömeget tanítványai-val együtt”). Nem kell ebben semmiféle fanatizmust látnunk, mert aki valóban szeret, az az életét is kockára teszi azokért, akiket szeret, vagy azért az ügyért, amelynek valóban elkötelezettje, különösen akkor, ha hiszi, hogy az élete Odaát folytatódik.

Gyakorlati alkalmazás

Az alábbiakban azt nézzük meg három példán, hogy tanítói gyakorlatában miképpen alkalmazta Jézus a halállal kapcsolatos felfogását. Az adott szövegek önmagukban véve sajnos szinte semmilyen fogódzót nem adnak a helyes értelmezéshez, ezért csak akkor tudjuk – feltételezésszerűen! – megfogalmazni a mondanivalójukat, ha Jézus tanításának egészében helyezzük el őket.

Márk így írja le a Genezáreti-tavi viharban lezajlott történetet (Mk 4,37-40): Akkor nagy szélvihar támadt, s a hullámok becsaptak a hajóba, úgyhogy a hajó már kezdett megtelni. Ő maga azonban a hajó leghátsó részében a fejpárnán aludt. Felkeltették őt, és azt mondták neki: „Rabbi, nem törődöl azzal, hogy elveszünk?” Erre teljesen felébredt... Aztán így szólt hozzájuk: „*Miért vagytok ennyire gyávák? Hogyan van az, hogy még mindig nem bíztok Istenben?*” – Irreális mozzanat az, hogy Jézus ekkora viharban békésen aludt, és előbb fel kellett kelteni, hogy egyáltalán tudja, mi történik. Reális lehet ellenben azt feltételezni, hogy testi kimerültsége és mélységes lelki nyugalma folytán egy párnára dőlve, álmosan pihent a hajó hátsó részében. Mindenesetre a nyugalma, higgadtsága és a tanítványokhoz intézett kettős kérdése nem annak titkos tudásából fakad, hogy a vihar hamarosan véget ér, s még kevésbé abból, hogy képes varázsszóval véget vetni neki, hanem Istenbe vetett bizalmából, ami szintén nem azt jelenti, hogy a vihar megszüntetését vagy a biztos megmentést remélte Istentől, hanem azt a bizonyosságot, hogy *bármilyen történjék is*, az Atya jóságos kezében vannak és maradnak: ha megmenekülnek, akkor is, ha belefulladnak a tóba, akkor is, hiszen az Atya „három nap múltán” ismét felkelti az elhunytakat (vö. Mk 8,31).

Egy zsinagógai előljáró, Jairus súlyosan beteg lányának („a végét járja”) történetében (Mk 5,21-24.35-43) az apa kérésére Jézus elindul a házhoz, ahol a beteg fekszik; közben valakik azt a hírt hozzák, hogy a lány meghalt, és felszólítják Jairust, hogy ne zaklassa tovább a Mestert. Jézus azonban véletlenül meghallotta, mit mondtak, és így szólt a zsinagógai előljáróhoz: „*Ne félj! Csak bízzál Istenben!*” – Jézus kettős biztatásának megértéséhez azt is

tudatosítanunk kell, hogy a zsidó megtorláshit értelmében a gyermekek halála Isten ítélete és büntetése a szülők által elkövetett vétkekért (vö. Jn 9,1-2). Egy zsinagógai előjáró esetében ennek feltételezése különös súllyal esik latba: Leánya életének elvesztése mellett Jairusnak nemcsak az emberek fokozott pletykálkodásától és megvetésétől, szülői tekintélyének elvesztésétől kell tartania, hanem attól is, hogy elveszíti hivatalát. Jézusnak a maga feltámadáshitéből fakadó, bátorító szavait így „fordíthatjuk le”: „Ne félj – se Istentől, se az emberektől, se a haláltól! Mert Isten jelen van, és Isten jó, *bármilyen történjék is*. Csak egy a szükséges most számodra, hogy bízzál Istenben!” (Vö. Mt 9,2!) Jézus realizmusát mutatja, hogy (ellentétben Lukács 8,50 beállításával) nem ígér neki semmit. (Más kérdés, hogyan értelmezzük a lány talpra állását; nézetem szerint nem halottfeltámasztásról van szó, hanem gyógyításról, ld. Márk-kommentárom 215. és 240. lábjegyzetét.)

A naini ifjú „feltámasztásának” történetét (Lk 7,11-17) legalább ötféleképpen lehet értelmezni (ld. Lukács-kommentárom 239. lábjegyzetét). Talán az a legvalószínűbb, hogy jelképes elbeszéléssel van dolgunk, amely teológiai igazságot fejez ki, nevezetesen: Isten jósága nem ér véget az ember biológiai halálánál; számára nincsenek halottak, ő mindenkit feltámaszt, rögtön a földi halál után (ld. Mk 8,31) – halottainkat tehát nem veszítjük el örökre, s nincs okunk a kétségbeesésre. Az eredeti, Lukács által még csodabeszámolóvá fel nem fújt történetben ezt a belső meggyőződését juttathatta kifejezésre Jézus önkéntelen felkiáltása: „Ifjú, kelj fel!”, erről beszélhetett aztán az özvegynek: „A te fiad is él, és bár láthatatlanul, de szerető közelségben van veled; nem vagy egyedül; gyermekeddel együtt az Atya kezében vagy!”, és így „adta oda, adta vissza” – immár elveszíthetetlenül – anyjának az ifjút.

Ahhoz, hogy ezt az értelmezést a szöveggel is összhangban állónak lehessen tartani, csak három megjegyzést kell tennünk:

a) A feltételezett eredeti szövegbe mindössze két mozzanatot kellett betoldania Lukácsnak: „A halott felült” – „Erre félelem fogott el mindenkit...”, és máris látványos csoda keletkezett. Ha ezeket kihagyjuk, ismét normális eseménnyel van dolgunk. Különösen feltűnő, hogy „A halott felült” szavak kihagyásával milyen természetesen és varratmentesen folytatódik a szöveg, és nyilvánvaló, hogy ekkor az „elkezdett beszélni” *nem* az imént még halott ifjúra, hanem *Jézusra* vonatkozik (ebben az esetben természetesen nincs is szükség „az Úr” betoldására a 15. v. utolsó tagmondatában). Ezt megerősíti, hogy

b) a *lalein* (= beszél) ige a szinoptikus evangéliumokban legalább 11 esetben azt jelenti: *igét hirdet, prédikál*: Mt 9,18; 12,47; 13,3.34; 23,1; Mk 2,2; 4,33; 12,1; Lk 5,4; 9,11; 11,37. Különösen jelentős és nyilvánvaló, ráadásul hasonló szövegösszefüggést tükröz Lk 9,11: „Beszélt nekik Isten országáról, és meggyógyította a kezelésre szorulókat.”

c) A 15. v. utolsó tagmondatát bevezető „és” minden további nélkül felfogható „következtetést levonó, következményt megfogalmazó” kötőszóként (*et consecutivum*), s ekkor e tagmondat tényleges jelentése ez: „és *ily módon* odaadta (= visszaadta) őt az anyjának” – ti. az Isten határ nélküli jóságáról, a feltámasztásról és az örök életről szóló *tanítása révén* (vö. Mk 12,26-27!).

Teher alatt az elvek

Határozott elvi állásfoglalásának és gyakorlati fellépésének megismerése után lássuk, hogyan is viselkedett Jézus, amikor ténylegesen meglegyintette őt a halál szele, sőt már jóval korábban is.

A Lukács-evangélium közepe táján olvassuk ezt a vallomását (Lk 12,49-50): „Azért jöttem, hogy tüzet gyújtsak az országban, és mennyire szeretném, ha már égne! De alámerítéssel kell alámeríttetnem, és mennyire szorongok, amíg be nem teljesedik!” – Noha Jézus már e vallomása előtt is beszélt arról, hogy számolnia kell az erőszakos halállal (Lk 9,22.44), de meggyőződése volt, hogy Isten hamarosan „talpra állítja” majd. Miért félt akkor mégis a szenvedéstől és a haláltól, miért szorongott? Mert ember volt, nem pedig álruhás Isten. Egy isten nem fél semmitől, és nem is „játszaná meg” a félelmet teremtményei előtt. És azt is megkérdezhetjük, miért számolt be szorongásáról tanítványainak, hiszen éppen neki kellett volna bátorítania őket? Mert valóságos ember volt, akinek nemcsak az égben lévő Istenre volt szüksége, hanem a földön vele együtt élő emberekre is, barátokra, akik jóban-rosszban társai (vö. Mt 26,38: „...virrasszatok velem”; Mk 14,34: „...maradjatok itt”).

Aztán közvetlenül letartóztatása előtt, a Getszemáni-kertben még megrendítőbb vallomást tett tanítványainak: „Halálosan szomorú vagyok. Maradjatok itt, és legyetek résen” (Mk 14,34)! – Jézus levertségének két oka is lehetett: A szenvedéstől és a haláltól (talán inkább a szenvedéstől, mint a haláltól?) való félelem mellett legalább olyan súlyosan érinthette a hirtelen felismerés, hogy a remélt jeruzsálemi áttörés nem következett be, azaz sem a hatalmasokat, sem a népet nem sikerült megtérítenie, még tanítványai sem értik, mit akar, művét tehát az összeomlás fenyegeti.

Ekkor kiszakad lelkéből a sóhaj: „Atyám, ha lehetséges, távozzék el tőlem ez a pohár! (Mt 26,39). A szenvedés és a halál közvetlen veszélye azonban nem retenti vissza küldetése teljesítésének szándékától, ezért így folytatja: „Mindazonáltal nem úgy [fogok cselekedni], ahogyan én akarom, hanem ahogyan te” (Mt 26,40), és nem menekül el, hanem egyenes gerinccel végigjárja az útját, még ha az szenvedésbe kerül is. (A görög eredetiben hiányos mondat van: „De ne(m) az(t)..., amit én akarok, hanem amit te.” Ennek szokásos kiegészítése: „Ne az történjék, amit én akarok, hanem amit te”, helytelen, mert *ellentétben áll* Jézus istenképével; az ő Istene nem akarja, hogy kegyetlenül megkínózzák és kivégezzék őt, csak elviseli, ha mégis szenvednie „kell” e világ törvényszerűségeinek következtében.)

Mindezek után már csak Jézus utolsó szavait kell szemügyre vennünk (Mt 27,46): „Éli, Éli, lama szabakhtani?!”, ami lefordítva azt jelenti: „Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?!” – Jézus e felkiáltását a legutóbbi időig teljesen félreértették, mert függetlenítették a 22. zsoltár egészétől. Ha egy haldokló keresztény azt mondja: „Mi Atyánk, aki mennyekben vagy”, senkinek sem jut eszébe ezt úgy értelmezni, hogy azt akarta mondani: „Van Isten az égben”, hanem mindenki csak arra gondolhat, hogy az illető a Miatyánkot akarta imádkozni, de nem volt ereje a folytatáshoz. Ugyanez érvényes itt Jézusra: a 22. zsoltárt kezdte imádkozni.

Ha valaki odafigyelve végigolvassa a zsoltárt, maga is megállapíthatja: ez egyáltalán nem az Istentől való elhagyatottság, még kevésbé a végső kétségbeesés világgá kiáltása, hanem épp ellenkezőleg, az Istenbe vetett, meg nem rendült bizalom és az Istentől jövő szabadítás bizonyosságának kifejezése; második fele hálaadás Isten szabadításáért, mégpedig missziós célzatú hálaadás, amellyel az imádkozó másokat is meg akar nyerni a maga Istenének, utolsó szavai pedig Isten győzelmét hirdetik: „Elvégeztetett” (vagy: „Beteljesített”), azaz „Ő elvégezte” a szabadítás művét. (János evangéliuma – 19,30 – majd ezt a szót adja Jézus ajkára, és méltán, mert ez ugyanúgy az egész zsoltár szemléletét és mondanivalóját fejezi ki, mint annak kezdőszavai.)

Óvakodnunk kell attól, hogy Jézust emberfeletti hőssé magasztaljuk; az volt és maradt, amit maga mondott magáról: kiszolgáltatott és sebezhető „emberfia”, akit azonban a szerető

Isten ereje hordoz. Utolsó szavaival Istent mint ERŐ-t, ERŐS-t szólítja meg (ahogyan az apokrif Péter-evangélium – 5,17 – kifejezetten is így értelmezi az „Éli” megszólítást: *hé dūnamisz mu* = „az én erőm”).

Jézus tehát sem az Olajfák-hegyének halálfélelmében, sem a Golgota dombján, haldoklásában nem érezte magát Istentől elhagyatottnak, és ami legalább ennyire fontos, ő sem hagyta el Istent. Ellenkezőleg, *kiállta a végső szakítópróbát is*: úgy halt, ahogyan élt (és amire mindenkit tanított), azaz rendületlenül, tántoríthatatlanul *bízva* Istenben, az *ABBÁ-ban* (vö. Lk 23,46). Az „ÉLI, ÉLI” ezért nemcsak Isten végső győzelmét hirdeti, hanem Jézus *Istenbe vetett bizalmának* végső győzelmét is a szenvedés és a halál hatalmával szemben.

(2022. március 21.)